

GENEZA ORAȘELOR ÎN DACIA ROMANĂ

Dumitru Protase

În evoluția istorică generală a formării orașelor – după cele din Orient, grecești și etrusce – orașul roman reprezintă o verigă importantă în trecerea de ansamblu spre urbanismul medieval.

Orașul roman — se știe — a luat naștere pe trei căi principale:

1) prin dezvoltarea social-economică și politică a vechilor localități rurale, care au căpătat un accentuat caracter meșteșugăresc, comercial, cultural și au atins un cuantum demografic ridicat; 2) prin fondarea, mai ales înainte de Hadrian, de colonii (*deductio*), a căror populație, era formată din cetățeni romani, veterani, meseriași, negustori și alte categorii de coloniști; 3, prin înființarea oficială pe loc nou, în jurul castrului, a unor așezări legate vital de armată, legiuni și trupe auxiliare, așezări care au evoluat până la rang de *municipium* și *colonia*.

Mergând mai departe, constatăm că orașele romane formate prin *deductio*, ca și cele care s-au ridicat în perimetrul unui castru roman abandonat, au un plan ordonat, sistematizat după principiile hipodamice, cu *kardo maximus*, *decumanus maximus*, *forum* central și toată rețeaua stradală derivată. Precizăm că în cazul orașelor având ca nucleu inițial un castru abandonat, *principia* a devenit *forum*, iar din principalele *viae castrenses*, adaptate, s-au format magistralele urbane (*kardo* și *decumanus*). Firește că aceste orașe erau împrejmuite inițial cu șanțuri și ziduri de apărare.

Celelalte două categorii urbane s-au dezvoltat lent și sunt lipsite de un plan ordonat, ca și de o incintă întărită cu ziduri. Rareori, mai târziu și în vremuri de primejdie, acestora li s-a adăugat, și un zid înconjurător. În rest, avem de a face cu orașe „deschise”. Referitor la cele 11 orașe romane din Dacia, observăm că ele se încadrează perfect în categoriile menționate mai sus, cu precădere în grupa a doua și a treia. Dar, spre deosebire de unele situații din restul Imperiului, anticipăm că geneza unor orașe romane din vechi așezări dacice mai importante (*dava*), nu se poate susține, nici măcar ca ipoteză. Dar să examinăm situația de început și nașterea fiecărui oraș în parte. Evident că în problema pe care o dezbaterem nu intră și celelalte aspecte din viața orașelor (*municipia*, *coloniae*) ale Daciei romane².

¹ În legătură cu formarea orașului roman în provinciile situate în Europa centrală și occidentală, dar deosebi în Peninsula Iberică, vezi: *Los orígenes de la ciudad en el noroeste hispánico. Actas del Congreso internacional*, Luogo 15-18 mai 1996, 2 vol., 1998. Trimitem de asemenea, pentru Britannia, Germania, Raetia și Pamponia la lucrările lui S.E. Cleary (*The origins of towns in roman Britain*), C.S. Sommer (*Kastellvicus și Military vici*), H.v. Petrikovits (*Kleinstädte*) și H. Gallego Franco (*Algunos testimonios epigráficos sobre la contribucion militar a la urbanización de las provincias del alto y medio Danubio*).

² Cu privire la formarea orașelor din Dacia romană, unele puncte de vedere judicioase și comentarii pertinente, dar nu totdeauna împărtășite total de noi, au fost exprimate de M. Macrea (*UDR*, p. 116-

Ulpia Traiana Sarmizegetusa (azi Sarmizegetusa, jud. Hunedoara), ctitorie a împăratului Traian, este primul oraș fondat de romani în Dacia, îndată după cucerire, pe loc nou, în câmpia Hațegului, unde s-a stabilit capitala noii provincii. Aici nu a existat înainte o așezare dacică. Primul amplasament roman pe locul respectiv a fost castrul de pământ al legiunii *IV Flavia Felix*, instalat în timpul primului război al lui Traian contra lui Decebal (a. 101-102). După întemeierea Provinciei (a. 106), efectivele legiunii au fost retrase de aici, iar castrul a devenit centrul noului oraș (*intra muros*), clădirea comandamentului din castru (*principia*) fiind transformată într-un veritabil *forum*. Așadar, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în urma obișnuitei *lex provinciae*, s-a constituit de la început prin *deductio*, cu rang de *colonia*, investită și cu dreptul italic (*ius Italicum*). Primii săi locuitori erau în majoritate cetățeni romani, mulți dintre ei fiind veterani ai legiunilor care luptaseră în cele două războaie de cucerire a Daciei³.

Napoca, *Drobeta* și *Romula-Malva* sunt primele orașe care au luat ființă după *Ulpia Traiana* pe pământul dacic cucerit de romani la nordul Dunării. Ele au fost fondate, cu rang de *municipium*, la începutul domniei lui Hadrian, prin anii 118-119, în condițiile noii organizări politico-administrative, când, în locul Daciei unitare, s-au creat — după pierderile și modificările teritoriale cunoscute — cele trei Dacii: *Inferior*, *Superior* și *Porolissensis*⁴.

Referitor la *Napoca* (azi Cluj-Napoca), se știe că așezarea romană (*vicus*) a luat ființă în anii 106-107, pentru că în anul 108 ea apare atestată pe miliarul descoperit între Potaissa și Napoca, lângă satul Aiton,⁵ pe drumul imperial ce mergea până la Porolissum. Situată pe malul drept al Someșului Mic și având formă de patruleter înconjurat cu ziduri, *Napoca* romană se află sub centrul orașului actual. Cercetările și descoperirile arheologice de până acum au arătat că ea a fost întemeiată pe amplasamente noi, unde nu s-au întâlnit urmele așezării dacice, *Nárovka*, amintită de Ptolomeu printre marile așezări ale Daciei preromane⁶. Noua așezare romană nu s-a dezvoltat din cea dacică — aceasta fiind distrusă de romani — de la care a preluat și continuat numai numele. Se apreciază că *Napouca* dacică, neidentificată încă topografic, se găsea undeva prin apropiere. Ipoteza că la *Napoca* ar fi putut exista un castru auxiliar, până acum nu s-a confirmat prin descoperirea lui pe teren. Cele câteva ștampile tegulare aparținând cohortelor *III Campestris* și *prima Alpinorum*, legiunilor *I Adnatrix* și *V Macedonica* ori *numerus*-ului *Palmyrenorum Porolissensium* nu pot fi trecute ușor cu vederea. Ele formează indicii puternice pentru a admite aici o prezență militară, un castru, pe timpul lui Traian. Existența unei așezări romane, deja constituită în anul 107, pledează pentru un *vicus militaris*, așa cum probabil exista și la Potaissa, pe lângă castrul auxiliar (*infra*). Totodată, nimic nu se opune categoric în a considera că înființarea localității are la bază colonizarea romană tradițională. Situația rămâne, deocamdată, neclară. Ridicarea Napoeci pe treapta municipală de către Hadrian nu poate fi datată într-un an anume, din lipsă de date precise. Dar Dacia *Porolissensis*, nou înființată, trebuia să aibă o capitală (sediul autorității provinciale) și

136), D. Tudor (*OTS, passim*), Doina Benea (*Tibiscum*, București, 1994, p. 73-87), dar și alți specialiști români, care s-au ocupat cu cercetarea unor orașe romane din Dacia.

³ C. Daicoviciu și H. Daicoviciu, *Ulpia Traiana*, București, 1962; *TIR*, L₃₄, 1968, s.v.; H. Daicoviciu, Dorin Alicu, *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, București, 1984.

⁴ Despre aceste evenimente și schimbări, vezi C.C. Petolescu, *Scurtă istorie a Daciei romane*, București, 1995, p. 51-52 și în special D. Protase, în volumul *Napoca - 1880 de ani de la începutul vieții urbane*, Cluj-Napoca, 1999, p. 3-5 și în *Istoria românilor*, vol. II, București (în curs de publicare).

⁵ *CIL*, III, 1672.

⁶ *Geographia*, III, 8, 4.

aceasta nu putea fi decât la Napoca, noul municipiu hadrianic. Sub domnia lui Marcus Aurelius, municipiul napocens a obținut statut de *coloniae iuris Italici*⁷.

Drobeta (azi Drobeta-Turnu Severin) era cel mai important oraș din Dacia sudică, după *Romula-Malva*. El poartă de asemenea un nume dacic, Δροβήτις⁸, care înseamnă „despicătură”, după bifurcarea Dunării în acel loc, sau „stejăriș”, după pădurea de stejari existentă acolo. În urma reorganizării hadrianice, Drobeta făcea parte din Dacia Superior, nu din Dacia Inferior, cum se crezuse multă vreme. Așezat pe malul Dunării și înconjurat cu șanț, *agger* și ziduri de apărare, având o incintă de formă poligonală, orașul a luat naștere și s-a dezvoltat ca port fluvial, centru comercial-vamal și militar. După primul război dacic, aici s-a construit un castru auxiliar cu misiunea de a păzi podul peste fluviu și de a construi totodată o bază militară-strategică în războiul lui Traian cu dacii. Epigrafic, sunt amintite aici (și la Cladova) numeroase unități militare: cohortele *III Campestris*, *I Sagittariorum miliaria*, *I Antiochensium*, *II Hispanorum*, *I Cretum*, *III Brittonum* și detașamente din legiunile *I Italica*, *V Macedonica*, *VII Claudia*, *XIII Gemina*. În anii 118-119, ca și Napoca, Drobeta a primit de la Hadrian statut de *municipium*, iar sub domnia lui Septimius Severus a fost promovată la rang de *colonia*. Astăzi, ruinele Drobetei (circa 2 km²), mai puțin ale castrului, se află complet acoperite de orașul modern.

Cercetările arheologice au arătat că atât în castru cât și pe ostrovul Șimian există urmele unei așezări dacice din sec. III-I a. Chr., reprezentată acum mai ales prin ceramică. Nu se poate preciza, dacă așezarea a durat până la cucerirea romană. Chiar și în acest caz, cert este că romanii au înlăturat tot ceea ce era locuire dacică la Drobeta și pe locul respectiv sau alături au amplasat castrul cu așezarea sa civilă (*vicus militaris*). În acest *vicus* militar, în care s-au stabilit și mulți coloniști, în mai puțin de două decenii a cunoscut o mare dezvoltare, încât Hadrian, în anii 118-119, i-a acordat titlul de *municipium*. Așadar, nici aici municipiul roman nu are ca bază vechea așezare dacică — așa cum susțineau unii istorici români — așezare de la care a luat și perpetuat doar numele⁹.

Romula-Malva (azi Reșca, jud. Olt), devenită capitală a Daciei Inferior prin crearea acestei provincii de către Hadrian, este singurul oraș din Dacia care are un nume roman, dar la care s-a alăturat și cel autohton dacic, *Malva* (= „mal”). Situată pe malul drept al Oltului subcarpatic, localitatea a devenit *municipium* deodată cu Napoca și Drobeta, în anii 118-119, iar *colonia*, foarte probabil, sub Septimius Severus, nu mai târziu. Pentru statutul de *municipium* la începutul domniei lui Hadrian nu există deocamdată nici o probă documentară, directă și precisă. Dar faptul că Drobeta făcea parte din Dacia Superior — așa cum peremptoriu s-a dovedit — Romula a rămas singurul oraș în Dacia Inferior și astfel numai aici, în municipiul proaspăt făcut în acest scop, era cel mai potrivit a se fixa capitala noii provincii. Că Romula se afla deja pe treaptă municipală în timpul lui Antoninus Pius rezultă clar dintr-o inscripție. Cum acest împărat — se știe — nu a făcut nici un municipiu în Dacia, rezultă că localitatea se afla deja în situație de municipiu sub domnia predecesorului său.

Prin cercetări arheologice s-a dovedit că Romula avea două fortificații, una centrală, patrulateră (216 x 182 m), și alta poligonală (64 ha). La început ambele

⁷ În general, pentru istoria Napocei romane, vezi *TIR*, L₃₄, 1968, p. 83; H. Daicoviciu, în *Istoria Clujului*, 1974, p. 25-46; idem, *Napoca...*, în *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, Berlin-New York, 1977, p. 919-949.

⁸ Ptolemeu, *Geographia*, III, 8, 4.

⁹ Referitor la Drobeta (oraș, castru, trupe etc.): *TIR*, L₃₄, 1968, s.v.; D. Tudor, *OR*¹, p. 170-176; idem, *OTS*, p. 289-308; M. Davidescu, *Drobeta*, Craiova, 1980, p. 42-171.

fuseseră construite cu șanț și val de pământ, iar apoi cu zid de cărămidă. Deci, două faze distincte: cea patrulateră (*Romula quadrata*) din timpul lui Traian-Hadrian și cealaltă, poligonală (*Romula circuita*), cu zid de cărămidă de la Filip Arabul. Fortificația centrală în faza de pământ a fost un veritabil castru, având alături așezarea civilă. În partea de răsărit a orașului se mai aflau două mici caste auxiliare, construite în perioada Traian-Hadrian. *Cohors I Flavia Commagenorum*, *Numerus Surorum Sagittariorum Malvensium*, cu staționare permanentă, și detașamente temporare din legiunile *VII Claudia* și *XI Claudia*, *V Macedonica* și *XXII Primigenia* sunt unitățile militare menționate epigrafic. La Romula s-a descoperit ceramică dacică și monede, pe baza cărora se susține existența unei așezări autohtone preromane, nimicită în timpul primului război de cucerire sau după aceea. Instalațiile romane, caste și așezare, au înălțurat de la fața locului tot ce era habitat dacic, formând o nouă localitate de caracter militar și civil, Romula. Aceasta a cunoscut o puternică dezvoltare sub Traian, încât la începutul domniei lui Hadrian îndeplinea condițiile oficiale de promovare pe treapta de *municipium*¹⁰. Prin urmare, nici Romula-Malva nu s-a format ca municipiu roman din așezarea dacică preexistentă, ci din *vicus*-ul militar aflat lângă castrul central, din veteranii, cetățenii romani, meșteșugarii și negustorii stabiliți acolo, după înființarea Provinciei.

După cele trei municipii hadrianice, timp de aproximativ o jumătate de secol, nu s-a mai ridicat pe treaptă municipală nici o localitate din Dacia. Primul *municipium* apărut după această stagnare de promovare urbanistică a fost Apulum.

Apulum (azi Alba Iulia), din punct de vedere social-economic, militar și demografic era cel mai important centru urban al Daciei. De fapt, aici s-au constituit și s-au dezvoltat două orașe separate. Primul se afla pe malul Mureșului, în cartierul Partoș al orașului de azi și a luat naștere pe locul fostelor canabe ale legiunii *I Adiutrix*, canabe care au devenit o așezare pur civilă de veterani, cetățeni și alte categorii de coloniști, după ce — probabil la începutul domniei lui Hadrian — legiunea a fost retrasă din Dacia. Deci, se poate spune că, după domnia lui Traian, timp de circa cinci decenii, așezarea de la Partoș s-a dezvoltat fără să depindă de vreo unitate militară și din ea s-a format acolo orașul roman. Acesta apare atestat epigrafic, în timpul lui Marcus Aurelius, ca *Municipium Aurelium Apulense*, iar după anul 180, probabil la începutul domniei lui Commodus, *Colonia Aurelia Apulensis iuris Italici*.

Pe platoul „Cetate” s-a instalat legiunea XIII Gemina. Canabele acesteia, sub Septimius Severus, vor primi statut municipal, numindu-se *Municipium Septimium Apulense*. Pe timpul lui Decius (a. 250), orașul este menționat într-o inscripție (CIL., III, 1176) cu titlul de *Colonia Nova Apulensis*. Cele două orașe nu s-au unit în cursul timpului, ci au avut o existență separată, paralelă, până la sfârșitul stăpânirii romane în Dacia.

În ceea ce privește numele de *Apulum* al ambelor orașe, acesta este de certă origine dacică și a fost preluat de romani de la așezarea-cetate „Απουλον”, menționată de Ptolomeu¹¹ și descoperită arheologic la circa 20 km spre nord-vest de orașul roman, pe înălțimea „Piatra Craivei”.

Așadar, spre deosebire de ceea ce greșit se susținea de unii istorici¹², că *Munic. Sept. Apulense* s-a dezvoltat pe locul unei așezări autohtone dacice, astăzi se poate

¹⁰ *TIR*, L35, 1969, s.v.; D. Tudor, *OR*², p. 146-197, 329, 339-340; idem, *OTS*, 342-361; Gr. M. Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, București, p. 31-42, 85-88; idem, *Fortificațiile romane din Dacia Inferior*, București, 1986, p. 34-40, 152-160.

¹¹ *Geographia*, III, 8, 4.

¹² E. Kornemann, în *RE*, IV/1, col. 547-548 și XVII/1, col. 604; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945, p. 128-129; idem, în *SCIV*, I, 2, 1950, p. 226; idem, în *Vestigia*, München,

afirma cu certitudine întemeierea și dezvoltarea *ambelor* orașe — așa cum am arătat — unul pe linie civilă și celălalt din canabele legiunii. Din toponomastica dacică locală s-a împrumutat doar numele. Formarea și prezența a două orașe separate la Apulum, la numai 2 km distanță unul de altul — lucru neobișnuit în Imperiu — s-ar putea explica prin prezența concomitentă sub Traian și prin garnizoana separată a celor două legiuni: *I Adiutrix* la Partoș și *XIII Gemina* pe platoul „Cetate”¹³.

Potaissa (azi Turda) este cunoscută în epoca preromană ca importantă așezare dacică, sub numele de Παρπούισσα (în loc de Παρπούισσα)¹⁴. Vatra ei pe teren se crede că ar putea fi sub orașul actual sau în imediata apropiere. După cucerirea romană, în anul 108, pe miliarul de la Aiton¹⁵, localitatea apare sub numele de *Potaissa*, cum figurează frecvent și în inscripțiile de mai târziu. Deci, și aici numele roman derivă din cel dacic, care, cu o mică modificare fonetică, s-a păstrat în continuare. Din lipsă de date, nu se știe, dacă așezarea dacică a existat sau nu mai departe și dacă s-a confundat ori nu cu cea romană. Se pare, totuși, că *vicus*-ul roman s-a constituit aparte, pe loc nou, iar așezarea dacică a fost desființată *la* sau *după* cucerire.

Situată lângă Aries și acoperită integral de orașul modern, *Potaissa* romană este menționată de Ulpianus, ca *Patavissensium vicus, qui a divo Severo ius coloniae impetravit*¹⁶. Ar rezulta de aici că Septimius Severus i-ar fi conferit direct titlul de *colonia*, fără a trece prin stadiul obligator de *municipium*. Procedeu era neobișnuit. De aceea, afirmația juristului antic este considerată că nu corespunde realității. Dar, deoarece aici au lăsat urme cohortele *I Hispanorum miliaria*, *I Batavorum* și un detașament din legiunea XIII Gemina, iar pe teren s-a identificat un castru auxiliar¹⁷, se pare că *vicus*-ul menționat de Ulpianus era *vicus militaris*.

După aducerea, de la Troesmis, a legiunii V Macedonica, *Potaissa* a înregistrat o mare dezvoltare, iar sub Septimius Severus i s-a acordat titlul de *municipium* și apoi cel de *colonia iuris italici*. Spre deosebire de castru, care a fost intens și fără întrerupere cercetat în ultimii 20 de ani, despre canabele legiunii se cunosc acum prea puține lucruri. Nu se știe, dacă ele s-au constituit separat ori dacă s-au contopit cu vechiul *vicus*. Din această cauză nu se poate spune cu toată certitudinea că *municipiul* s-a format numai din canabele legiunii sau din canabele acesteia contopite cu *Patavissensium vicus*. Totuși, apare mai verosimilă existența separată și simultană a *vicus*-ului și a canabelor legiunii, din acestea formându-se *municipiul* și apoi *colonia*. Oricum, geneza orașului pe linie militară, *canabae* – *municipium* – *colonia*, apare cea mai firească. Totul arată că *Potaissa* era un oraș militar, geneza, dezvoltarea și

1973, p. 97; D. Tudor, *OR*³, p. 147; I. I. Russu, în *Apulum*, III, p. 151-152; Gr. Florescu, în *Apulum*, III, p. 162-163.

¹³ Pentru geneza controversată și localizarea diferită a celor două legiuni și a celor două orașe, vezi *TIR*, L34, 1968, s.v.; M. Macrea, *VDR*, p. 125-128; Al. Popa, în *Alba Iulia 2000*, Alba Iulia, 1975, p. 51-62; V. Moga, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea XIII Gemina*, Cluj-Napoca, 1985, p. 20-29, 33-40; idem, *Castrul roman de la Apulum*, Cluj-Napoca, 1998, p. 25, p. 25-74; C. Oprcanu, în *The XVIIth Internat. Congr. of Rom. Front. Stud.*, Zalău, 1999, p. 571-584; Doina Benea, în volumul *Napoca-1880 de ani de la începutul vieții urbane* (coord. D. Protase), Cluj-Napoca, 1999, p.

¹⁴ Ptolemeu, *loc. cit.*

¹⁵ *Supra*, nota 5.

¹⁶ *Digestae*, L, 15, 1, 9.

¹⁷ S. Nemeti, *Castrul roman de trupă auxiliară de la Potaissa*, în volumul *Napoca – 1880 de ani...*, Cluj-Napoca, 1999, p.

stratulul său urban fiind direct legate de prezența legiunii V Macedonica. Se pare că nu a fost înconjurat cu ziduri¹⁸.

Porolissum (azi Moigrad, jud. Sălaj), cel mai important oraș din extremitatea nord-vestică a Provinciei, s-a format prin dezvoltarea lentă a așezării civile din apropierea celor două castru: castrul mic de pe „Citera” și castrul mare de pe „Pomet”. Numele l-a împrumutat de la așezarea dacică, Πορόλισσος, amintită de Ptolomeu¹⁹. Ea era situată pe dealul „Măgura”, la vreo 800 m distanță, spre nord-vest, de la marginea orașului roman, unde s-au descoperit, prin săpături arheologice, bogate vestigii dacice preromane. Așezarea dacică își încetează existența la cucerirea romană sau imediat după aceea. La Porolissum au lăsat urme numeroase trupe auxiliare, atestate epigrafic (*numerus Palmyrenorum Porolissensium*, cohortele *I Brittonum militaria*, *I Lingonum*, *I Ituraeorum*, *VI Thracum*) și unități din legiunile *XIII Gemina*, *VII Claudia*, *III Gallica*.

Septimius Severus a promovat așezarea la rangul de *municipium*, care este menționat ca atare în mai multe inscripții. Cu statut de *colonia* orașul nu apare în nici un document, dovadă că a rămas pe treaptă municipală până la sfârșit. Nu se poate preciza, dacă la Porolissum a existat separat o așezare pur civilă și alta militară (*vicus militaris*). Cert este că la geneza orașului roman vechea așezare dacică nu are nici o contribuție. Doar numele așezării autohtone, desființată, a fost preluat și menținut pentru noua localitate romană, devenită oraș după aproape un secol. Porolissum a fost de la început și a rămas până la sfârșit un centru militar, dezvoltarea căruia era legată de castru. Nu a fost înprejmit cu ziduri. Doar în partea de vest, spre „barbaricum”, dispunea de puternice fortificații²⁰.

Ampelum sau *Ampeium* (azi Zlatna), cu nume dacic (luat probabil de la râul pe malurile căruia se afla), s-a constituit, ca așezare civilă, prin colonizare romană, în vederea exploatărilor aurifere din Munții Apuseni. Cu toate că în *Geographia* lui Ptolomeu nu figurează printre localitățile dacice importante, iar arheologic nu s-a identificat o așezare autohtonă preromană, totuși este de admis aici fie existența unei așezări indigene dacice, de la care noua așezare romană a împrumutat numele, fie preluarea numelui dacic al cursului de apă (latinizat *Ampeius*). Localitatea, după aproximativ un secol de la întemeierea Provinciei, în jurul anului 200, a primit statut de municipiu de la Septimius Severus. Unii specialiști se îndoiesc că Ampelum a ajuns la acest rang. Oricum, titlul de *colonia* nu l-a avut nicicând. Ampelum a fost orașul minerilor aurari. Aici se afla centrul administrației minei de aur din Dacia și sediul magistratului însărcinat cu supravegherea exploatărilor aurifere (*procurator aurariarum*). Deși aici avem documentate epigrafic detașamente din legiunea XIII Gemina și un *numerus Maurorum Hispanorum*, cu rol de pază a lucrărilor miniere, totuși este de admis că localitatea s-a dezvoltat până la stadiul de oraș (inclusiv) în urma activităților la minele de aur, factorul militar fiind nesemnificativ²¹.

Dierna (Orșova Veche), situată pe malul Dunării, lângă confluența cu râul Cerna, avea un nume dacic, Διερνα, menționat și de Ptolomeu²². Astăzi este acoperită

¹⁸ C. Daicovicu, în *RE*, XXII, 1, col. 1015, s.v. *Potaissa*; *TIR*, L₃₄, 1963, s.v.; D. Tudor, *OTS*, p. 209-211; M. Macrea, *VDR*, p. 129, M. Bărbulescu, în *Potaissa*, II, 1980, p. 161; Idem, *Din istoria militară a Daciei Romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*. Cluj-Napoca, 1987, p. 34-40.

¹⁹ *Loc. cit.*

²⁰ Despre Porolissum, în general: C. Daicovicu, în *RE*, XXII, col. 265-270; *TIR*, L₃₄, s.v.; D. Tudor, *op. cit.*, 243-252; M. Macrea, *op. cit.*, p. 153; N. Gudea, *Porolissum*, Amsterdam, 1998, p. 3-70.

²¹ D. Tudor, *op. cit.*, p. 184-190; *TIR*, L₃₄, 1968, s.v.; M. Macrea, *op. cit.*, p. 131-132; I. I. Russu, *IDR*, III/3, 1984, p. 280-283.

²² *Loc. cit.*

de marele lac de acumulare de la Porțile de Fier. Într-o inscripție (CIL, III, 1568), se întâlnește și forma *Tsierna*, mai aproape de cea a toponimului dacic, derivat de altfel de la râul amintit. În afară de nume, despre așezarea autohtonă preromană nu se cunosc materiale documentare lămuritoare. Ștampilele tegulare descoperite aici aparțin cohorții *I Ulpia Brittonum miliaria* și legiunii XIII Gemina, pe baza cărora se susține existența unui castru, neidentificat pe teren. Localitatea a fost promovată în rang de *municipium* de Septimius Severus. Nu a obținut nicicând titlul de *colonia*. Geneza orașului este de admis că are la bază, ca și Drobeta, așezarea civilă dependentă de un castru, fără vreo contribuție efectivă a așezării civile autohtone, de la care a preluat și păstrat doar numele²³.

Tibiscum (azi Jupa, jud. Caraș-Severin) s-a dezvoltat lângă vărsarea râului Bistra în Timiș, pe ambele maluri ale acestuia. Numele de *Tibiscum* derivă de la hidronimul *Tibiscus* (azi Timiș). Ptolemeu²⁴ îl numește Τιπίσκον (în loc de Τιβίσκον). Hidronimul este de origine dacică și a fost împrumutat de romani cu modificarea fonetică specifică, nesemnificativă. În inscripțiile din sec. II-III el apare frecvent *Tibiscum*, formă considerată a fi cea corectă, corespunzătoare rostirii din epocă. Mai târziu este menționat *Tivisco*²⁵ și *Tiviscum*²⁶. Nod rutier între orașele Dierna, Lederata și Ulpia Traiana, *Tibiscum* era cel mai important centru militar și singurul oraș în sud-vestul Daciei.

Castrul roman auxiliar (cu patru faze de construcție, de pământ și de piatră), împreună cu așezarea dependentă (*vicus militaris*), s-a instalat și dezvoltat pe malul stâng al Timișului. Pe malul drept al râului se afla așezarea civilă. Există indicii că între cele două așezări s-a construit și a funcționat un pod peste *Tibiscus*. Trupele auxiliare atestate epigrafic sunt *cohors Vindellicorum miliaria*, *numerus Palmyrenorum Tibiscensium* și *numerus Maurorum Tibiscensium*. Titlul de *municipium* l-a primit *Tibiscum* foarte probabil de la Septimius Severus, cu toate că documentar datează abia din timpul lui Gallienus.

În epoca dacică, la *Tibiscum* (în apropiere) exista o așezare dacică, din care provin monede și ceramică, așezare care nu a fost identificată încă pe teren. Oricum, Ptolemeu o menționează printre principalele așezări dacice, preromane. Nu dispunem de dovezi concrete că vechea așezare autohtonă a continuat să existe după războaiele de cucerire. Rezultă că localitatea și apoi municipiul *Tibiscum* au luat ființă prin colonizarea romană, strâns legată de prezența elementului militar. Apare destul de limpede faptul că municipiul s-a format din *vicus militaris*. Nu știm, dacă și în ce măsură așezarea civilă din dreapta Timișului a devenit și ea componentă urbană ori a rămas independentă, cu un statut aparte, ceea ce pare mai puțin probabil²⁷.

*
* *
*

După această sumară schiță a nașterii și dezvoltării orașelor din Dacia romană, se impun o serie de constatări și concluzii, pe care le vom prezenta foarte pe scurt în

²³ D. Tudor, *OTS*, p. 17-23; M. Macrea, *op. cit.*, p. 131; *TIR*, L34, 1964, s.v.

²⁴ *Loc. cit.*

²⁵ *Tab. Peut.*, segm. VII.

²⁶ *Geogr. Rav.*, IV, 14.

²⁷ Cu privire la *Tibiscum*, în general: *TIR*, L34, 1968, p. 111, s.v.; D. Tudor, *OTS*, p. 37-42; Doina Benea, P. Bona, *Tibiscum*, București, 1994, *passim*.

cele ce urmează, nu fără a sublinia stadiul puțin avansat al cercetărilor arheologice românești în orașele romane.

Întâi de toate, este un fapt bine cunoscut că în societatea dacică nu se poate vorbi de existența orașelor — în adevăratul sens al cuvântului — ci numai de o civilizație *oppidană* și cel mult de un stadiu cvasiurban, așa cum se constată la *Sarmizegetusa Regia*. În general, evoluția unor mari așezări dacice, preromane, spre un cvasiurbanism a fost brusc și definitiv întreruptă de cucerirea romană²⁸. De altfel, nici la dacii liberi din jurul Provinciei (Moldova, Muntenia, Crișana etc.) dezvoltarea marilor așezări nu a depășit stadiul preurban. Deci, spre deosebire de alte regiuni ale imperiului, în Dacia nu există mari așezări autohtone care, prin dezvoltarea continuă, să fi atins, sub romani, stadiul urban, așa cum eronat se susținea uneori în istoriografia română²⁹. Dimpotrivă, ele au fost desființate *la* sau îndată *după* cucerirea romană³⁰.

Apariția orașelor și a vieții urbane propriu-zise este foarte limpede că se leagă nemijlocit de colonizarea romană și de prezența armatei. În afară de *colonia* Ulpia Traiana, fondată prin *deductio* pe locul castrului de pământ abandonat de legiunea IV Flavia³¹, toate celelalte orașe din Dacia romană s-au format, printr-o evoluție mai mult sau mai puțin lentă, din așezări romane nou întemeiate, civile sau militare. Nu se cunoaște nici măcar un caz, în care o localitate dacică să se fi dezvoltat în continuare până la stadiul urban³².

La Apulum (în cartierul actual Partoș) pe locul castrului de pământ părăsit, care aparținuse probabil legiunii *I Adiutrix*, a continuat să ființeze și să se dezvolte, timp de peste șase decenii, o așezare civilă cu port fluvial, din care s-a constituit un *municipium*, devenit apoi *colonia*. Tot la Apulum, din canabele legiunii XIII Gemina, a luat ființă în jurul castrului, după vreo șase-șapte decenii, al doilea *municipium*, devenit și el *colonia (nova)*, după vreo alte două decenii. Deci, la Apulum avem o „linie civilă” de formare urbană (la Partoș) și alta „militară” (din *canabae*) în jurul castrului legionar. De altfel, în Dacia — și la Apulum, și la Potaissa — canabele fiecărei legiuni au constituit baza și au determinat formarea orașului.

Celelalte orașe — excepție Ampelum, format dintr-o așezare civilă de mineri aurari — au la bază elementul militar. Adesea neclar este, dacă municipiul s-a născut numai din *vicus militaris* sau și din acesta, și din așezarea civilă, cum ar putea fi cazul la Drobeta. La Napoca și Dierna situația rămâne echivocă, deoarece castrul nu a fost identificat pe teren, dar nici prezența lui nu poate fi total exclusă. Dimpotrivă. În această eventualitate procesul ar fi: *vicus militaris* > *municipium*. Mai limpezi par a fi lucrurile la Tibiscum, unde s-au făcut cercetări sistematice de mai lungă durată. Se susține că acolo din *vicus*-ul militar fortificat a luat ființă municipiul³³, care a existat

²⁸ C. Daicovicu, în *Istoria României*, I, 1960, p. 317; H. Daicovicu, în *Apulum*, XIII, 1975, p. 87-88.

²⁹ Vezi, de pildă, I.H. Crișan, în *Enciclopedia civilizației romane*, București, 1982, articole-voci; *Apulum, Dierna, Drobeta, Napoca, Porolissum, Potaissa, Romula*.

³⁰ Faptul acesta este notoriu în literatura de specialitate din România. Doar în estul Transilvaniei s-a constatat arheologic — fenomenul existând desigur și în alte zone încă necercetate — o continuitate a așezărilor din epoca dacică în vremea romană, dar este vorba de așezări mici și mijlocii. Vezi I. Glodariu, în *Dacia, N.S.*, XXI, 1977, p. 370; *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981; D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, vol. I, București, 1980, p. 34-85. De altfel, se știe de multă vreme că în Dacia nici un oraș roman nu s-a ridicat pe locul unei așezări autohtone.

³¹ Fondarea unor orașe prin *deductio* pe locul unor castru de legiune abandonate și în alte provincii, de ex., la *Lindum* și *Glavum* în Britannia, *Emona* în Pannonia și în alte locuri (T. Lörincz, *Stadt*, p. 156-158).

³² Cf. și I. Glodariu, în *Apulum*, XXIV, 1987, p. 133-137.

³³ Doina Benca, P. Boza, *Tibiscum*, București, 1994, p. 27-87. Subliniem că aici se face o pertinentă analiză a procesului de geneză a unor orașe romane, ajungându-se la concluzii bine argumentate.

concomitent cu așezarea civilă. Aceeași problemă s-ar pune și la Potaissa: s-a născut municipiul exclusiv din canabele legiunii, ca la Apulum, iar așezarea civilă a continuat să existe separat? Deosebirea este că aici avem de a face nu cu un *vicus* militar, ci cu *canabae*. La Porolissum s-ar părea că orașul s-a format din întreg habitatul existent lângă cele două castru, componenta militară fiind aici preponderentă. Deși în mai multe cazuri situația se prezintă acum ambiguă, din cauza stadiului cercetărilor, totuși în cel puțin opt sau nouă locuri (din 11), unde au apărut orașe, existau castru romane, de legiune sau de trupe auxiliare. Trebuie subliniat că, sub raportul urbanizării, Septimius Severus rămâne pentru Dacia împăratul care a creat cele mai multe orașe. Statistic, iată cum se înfățișează situația: Traian 1 *colonia* (Sarmizegetusa), Hadrian 3 *municipia* (Drobeta, Napoca, Romula), Marcus Aurelius 1 *colonia* (Napoca), Commodus, 1 *colonia* (Apulum I), Septimius Severus 6 *municipia*, (Apulum II, Ampelum, Potaissa, Porolissum, Tibiscum, Dierna) și 3 *coloniae* (Romula, Potaissa, Drobeta)³⁴.

Concluzia care se impune de la sine este că în Dacia — provincie mult înaintată în *barbaricum* și cu pronunțat caracter militar — orașele au luat naștere prin colonizarea romană masivă și în foarte mare măsură pe lângă castru de legiune și de trupe auxiliare. Doar în decurs de 12-13 ani după cucerire, în Dacia s-au întemeiat o *colonia* și trei *municipia*, fapt elocvent pentru progresul rapid al colonizării și al creării condițiilor favorabile de urbanizare sub domnia lui Traian. Componenta demografică autohtonă este și ea prezentă în mediul urban, dar orașul și viața urbană în Dacia, au apărut și s-au dezvoltat odată cu stăpânirea romană și au încetat să mai existe ca atare — până la feudalismul timpuriu — după retragerea armatei și administrației romane la sudul Dunării³⁵.

Legenda hărții

Geneza orașelor în Dacia romană

1) *municipium*, 2) *colonia*, 3) castru auxiliar, 4) castru legionar, 5) castru legionar abandonat, apoi oraș roman, 6) frontiera Daciei romane.

DIE GENESIS DER RÖMISCHEN STÄDTE IN DAKIEN

(Zusammenfassung)

Das Studium wurde in die französische Sprache im Band "Army and Urban Development in the Danubian Provinces of the Roman Empire", Alba-Iulia, 2000 publiziert.

³⁴ Despre politica de municipalizare în Africa de nord, unde se constată fenomene similare și chiar identice celor din Dacia, vezi J. Gascon, *La politique municipale de l'empire romain en Afrique Proconsulaire de Trajan à Septime Sévère*, Rome, 1972, p. 207-234.

³⁵ Referitor la sfârșitul vicții urbane în Dacia, vezi studiul nostru în *Politique édititaire...*, Actes de Ier Colloque Roumano-Suisse (Deva, 1991), Cluj-Napoca, 1993, p. 17-20.

